

N E W S

OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES

ISSN 2224-5294

Volume 5, Number 303 (2015), 231 – 237

UDC339.564 (574.54)

FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE EXPORT POTENTIAL OF THE REGION**Abdimomynova A.Sh.¹, Temirova A.B.²**abdim.alma@mail.ru, bolat39@mail.ru¹Kyzylorda state university, Kyzylordacity, Republic of Kazakhstan²Financial academy, Astana city, Republic of Kazakhstan**Key words:**export potential, foreign trade turnover, export - import operations, the world market.

Abstract. In article features of formation and factors of development of an export potential of the region are considered. The analysis of a current state of a foreign trade turnover of Kyzylorda region is carried out. On the basis of minerals and the infrastructure of opportunities of the region the main components of an export potential are characterized. Problems and prospects of development of an export potential of the region are revealed.

ӘӨЖ 339.564 (574.54)

ӨҢІРДІҢ ЭКСПОРТТЫҚ ӘЛЕУЕТІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУЫ**А.Ш.Әбдімомынова¹, А.Б.Темирова²**abdim.alma@mail.ru, bolat39@mail.ru

Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті, Қызылорда қ., Қазақстан Республикасы
 Қаржы академиясы, Астана қ., Қазақстан Республикасы

Тірек сөздер: экспорттық әлеует, сыртқы сауда айналымы, экспорт-импорттық операциялар, әлемдік рынок.

Аннотация. Мақалада өңірлік экспорттық әлеует және оның қалыптасу ерекшеліктері мен факторлары қарастырылған. Қазіргі кезеңде Қызылорда облысының сыртқы сауда айналымының құрылымы талданған. Өнірдің пайдалы қазбалары мен инфрақұрылымдық мүмкіндіктері негізінде экспорттық әлеуеттің құрамдас бөлімдері анықталған. Өнірдің экспорттық әлеуеттің дамуы мен жүзеге асырылуындағы мәселелер мен мүмкіндіктер айқындалған.

Экспорттық әлеует - елдің ұлттық шаруашылығының сыртқы нарық үшін бәсекелесуге жарамды өнімді қажетті мөлшерде өндіру қабілеті; елдің итерілген табиғат байлыктарының, сыртқы нарықтың қажеттерін қанағаттандыруға бағдарланған экономикалық және өндірістік мүмкіндіктерінің жиынтығы.

Өнірлік экономиканың экспорттық әлеуеті –халық шаруашылығының бір жүйесі және еңбек бөлінісінің салалық және аумақтық бөлінісі негізінде ұйымдастырылады, сыртқы және ішкі факторлардың ықпалын ескере отырып қалыптасады.

Сондықтан, біздің пікірімізше, «өнірдің экспорттық әлеуеті» түсінігін анықтауда келесі жайтарды зерттеу қажет:

1. Өнір экономикасының тұрақты және тиімді даму мүмкіндіктерін қамтамасыз етуі, аймақтың даму басымдылықтарын анықтау;
2. Мемлекеттің макроэкономикалық және құрылымдық саясатының өнірдің экспорттық базасына ықпал ету дәрежесін нактылау;
3. Экспорттық мүмкіндіктерді дамытуда өніраалық және сыртқы экономикалық байланыстарды біріктіре отырып талдау;

4. Экспортқа бағытталған өндіріс орындарының макроэкономикалық тиімділігін талдаң, оларды жетілдірудің басым бағыттарын анықтау;

5. Сыртқы экономикалық қызметті дамытуда өнірдің экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету жолдарын айқындау.

Өнірдің экспорттық әлеуетінің қалыптасуы мен дамуына өнірдің қаржылық, өндірістік, маркетингтік әлеуеттері мен бәсекеге қабілеттілігі әсер етеді (1-сурет).

Ескерту – автордың кұрастыруы

Сурет – 1. Өнірдің экспорттық әлеуетінің құрылымы

Сонымен қатар, экспорттық әлеуеттің қалыптасу факторларын да атап көрсету қажет, өйткені бұл факторлар өнірдің жағдайына жеке-дара және бірін-бірі толықтыра отырып ықпал етуі мүмкін (кесте 1).

Кесте 1. Өнірдің экспорттық әлеуетін қалыптастыру факторларын жіктеу

Жанама ықпал етуші факторлар	Тікелей ықпал етуші факторлар
<p><i>Табиғи-географиялық орта:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - өнірдің географиялық орналасуы және рыноктық инфрақұрылымның дамуы; - табиғи ресурстар (камтамасыз етілуі, сипаттамасы, экологиялық ахуалы); - климаттық ресурстар. 	<ul style="list-style-type: none"> - жалпы өнірлік өнім; - өнірдің сыртқы сауда айналымы; - бөлшек сауда айналымы; - негізгі капиталға инвестиция және шетелдік инвестиация; - енеркесін өнімінің көлемі; - тұргындардың ақпаратай табыстары, - экспорттық өндірістердің кадрлық әлеует құрылымы, - өнірлік өндірістің бәсекеге қабілеттілігі;
<p><i>Мемлекеттік саясат:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - өнеркәсіптық саясат; - жекешелендіру саясаты; - ақпа-несие саясаты, - монополияға қарсы саясат, - инвестициялық саясат, - инновациялық саясат, - бюджеттік-салықтық саясат. 	<ul style="list-style-type: none"> - экспорттық өнімнің болуы; - өндірістің экспортқа бағытталуы; - өнір экспортында дайын өнімдер үлесінің артуы.

<p>Экономикалық орта:</p> <ul style="list-style-type: none"> - өнірдегі рыноктың қатынастардың дамуы; - өнірдегі шаруашылық құрылымының институционалдық құрылымының дамуы; - өнірдік халық шаруашылығын қайта құрылымдау; - рынокта шығуда әкімгершілік, техникалық, ақпараттық кедергілердің болуы/болмауы; - экономиканың апсыздығы. <p>Халықаралық орта:</p> <ul style="list-style-type: none"> - халықаралық енбек бөлінісі; - халықаралық сауда және айырбас; - халықаралық бәсекеге қабілеттілік. <p>Әлеуметтік-демографиялық орта:</p> <ul style="list-style-type: none"> - халық саны; - өмір сүру деңгейі, жұмысбастылық; - әлеуметтік шиеленіс. 	
--	--

Өнірдің экспорттық әлеуетінің қарқынды дамуы сыртқы рыноктарға бағытталған өндірістің жана салалары мен түрлерінің пайда болуымен байланысты. Соңықтан да, өнірдің экспорттық әлеуетін мониторинг жүргізу міндеті әрдайым өзекті болып табылады.

Жоғарыда аталған факторларды ескере отырып, өнірдің экспорттық әлеуетіне қатысты тәмендегідей анықтама беруге болады, яғни: «өнірдің экспорттық әлеуеті деңгеміз – инновациялық экспортка бағытталған жүйенің бәсекеге қабілетті өнім мен қызмет түрін шығарудағы, оларды сыртқы тиімді рынокта өткізудегі жиынтық мүмкіндігі».

Қызылорда облысы еліміздегі аумағы жағынан үлкен, бірақ халқының орналасу тығыздығы жағынан аз қоныстанған аймақтардың бірі болып саналады. Аумактық құрылымының ерекшелігі ретінде Қызылорда қаласы мен Арап мен Қазалы сияқты шағын қалалардың орналасуын атап өтuge болады.

Қызылорда облысы - Қазақстандағы жергілікті ұлт өкілдері тұрғындарының 90%-ынан астамын құрайтын аймақтардың бірі. 2014 жылғы көрсеткіштер бойынша облыс тұрғындарының саны 714,8 мың адамды құрады. Өнірде жалпы өнім құрылымында негізгі үлес өнеркәсіпке тиесілі – 33,5%, көлік саласы - 32,9%, ауыл шаруашылығы – 6,8%-ды иеленеді[1].

Өнірдің сыртқы экономикалық қатынастарды орнатуы негізінен облыс аумағындағы пайдалы қазбалар қорымен тікелей байланысты болып отыр. Қазіргі кезде өнірде Қытай, Германия, Польша және Ресейдің қатысуымен құрайлған бірнеше біріккен кәсіпорындар жұмыс жасауда. Облысқа тартылған инвестицияның жалпы көлемінде басты орынды мұнай-газ өнеркәсібі иеленеді.

Қызылорда облысының үлесінде жалпы республикалық мұнайдын, ілесспе газдың және конденсат қорының 4,5 пайызы тиесілі. Қызылорда облысында мұнай жиырма жылдан аса уақыт шығарылып келеді, шығарылатын кордың көбісі қолданылып үлгірғен. Жеке кен орындарындары бойынша мұнай қорының сулануы 80-90 пайызды құрады. Облыс бойынша мұнайдын баланстық шығарылу қоры-121,26 млн. тоннаны, газдың баланстық шығарылу қоры-36,687 млрд.кубометр, конденсант-748,6 мың тоннаны құрады[2].

Қазіргі кезеңде жана кен орындарын барлау арқылы ілесспе газ және мұнай өндіру көлемінің жоғарлату жұмыстары жүргізілуде, атап айтқанда, Оңтүстік-Торғай жерлерінің өзінде, әсіресе оның шекті аймақтарында, мұнай іздеуге зерттелмеген келешегі мол участкелері бар, көмірсүтекті шикізаттың қор болжамы, сонымен қатар көмірсүтегінің қоры алынатын ең ірі Сырдария, Шу-Сарысу, Арап бассейндерінен табылған.

Сыртқы экономикалық қызметті тиімді жүргізуде сыртқы сауда операцияларының орны ерекше. Осы орайда, облыста өндірілген тауарлардың экспортталуы мен сырттан әкелінетін тауарлардың құрылымына талдау жасай отырып, облысымыздың әлі де болса, экспорттық әлеуетінің толық жүзеге аспай отырганын байқай аламыз (кесте 2).

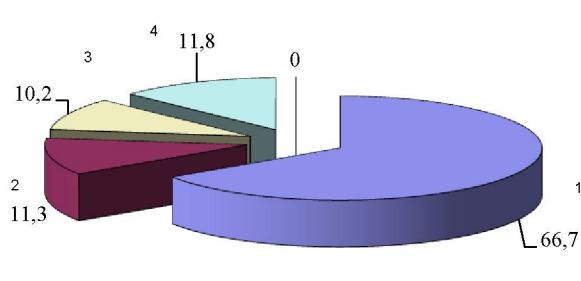
Кесте 2. Сыртқы сауда айналымы
мың АҚШ доллары

	Барлығы	Оның ішінде
--	---------	-------------

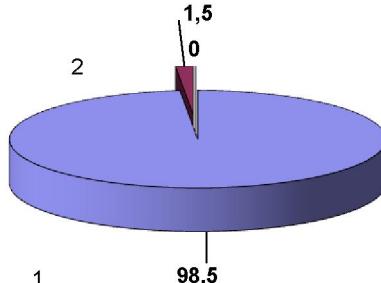
	2013	2014	ТМД		Әлемнің қалған елдері	
			2013	2014	2013	2014
Сыртқы сауда айналымының ішінде:	5 234 833	5 318 541	75 292	122 117	4093792	5 196 424
Экспорт	5 036 334	4 999 831	64 118	50 287	3776454	4 949 544
Импорт	198 499	318 710	11 174	71 830	317338	316 880
Сыртқы сауда сальдосы	4 837 835	4 681 121	52 944	-21 543	3459116	4 632 664

2-суреттен негізгі тауар топтары бойынша облыстың импорт және экспорт құрылымын көруге болады.

импорт құрылымы

экспорт құрылымы

1-машина, құрал-жабдықтар
2-металлургия өнімдері

3-химия өнімдері
4-басқа да тауарлар

1-минерал өнімдері
2-басқа да тауарлар

Сурет – 2. Қызылорда облысының негізгі тауар топтары бойынша импорт және экспорт құрылымы, 2014 жыл

Сыртқы сауда айналымының өсу қарқынын талдай отырып, төмендегідей қорытындылар жасауға болады:

- өнірдің сыртқы экономикалық қызмет аясы жылдан-жылға кенейіп келеді. Қазіргі кезде Қызылорда облысы тек ТМД елдерімен ғана емес, сонымен бірге, алғы шет елдермен де сауда қатынастарын қалыптастыруды;

- облыс өнімдерінің негізгі тұтынушылары қатарында: Қыргызстан барлық экспорт көлемінің 3,7%-ын; Италия – 17,8%; Қытай – 44,1%; Түркия – 4,5%; Швеция – 3,7%-ын иемденеді. Айта кететін жайт, 2010-2013 жылдары облыстың Қытай мемлекетіне экспортты (минерал өнімдері) - 42,7%-ға, Қыргызстанға экспорттының көлемі - 31%-ға артқан;

- импорттың өнімдерді жеткізушилер қатарында: Ресей Федерациясы – 14,5%; Ұлыбритания – 9,9%; Германия – 20,1%; Канада – 13,3%; АҚШ – 10,0%; Нидерланды – 8,6% және Румыния – 0,5% үлеске ие. Импорт құрылымында негізгі үлес машина, құрал-жабдықтарға тиесілі, яғни барлық

импорттың түсімдердің - 66,7%-ы. Бұл топтағы өнім түрлері үшкे белінеді: машиналар, құрал-жабдықтар және механизмдер, электромеханикалық құралдар. Құрал-жабдықтар импортында бұрынғы жылдары Ресей елінен әкелінетін тауарлар басым болса, 2013-2014 жылғы көрсеткіштер бойынша Германиядан әкелінетін тауарларда басымдылық байқалады. Откен кезеңдермен салыстырғанда Германиядан әкелінетін импорттың тауарлар көлемі 6,4 есеге дейін есекен;

- металлургия өнімдерін импорттау көлемі де жыл сайын өсіп келеді, 2013 жылы бұл өнім түрінің жалпы импорттағы үлесі 10,2%-ды құраса, 2014 жылы бұл көрсеткіш 1,1%-ға артқан.

Сонымен бірге, импорттың 11,8%-ын құрайтын «басқа да тауарлар» деп аталатын тобы ішінде дайын киімдер, галантереялық тауарлар және азық-түлік өнімдерінің үлесі басым.

Облысқа әкелінетін тауарлармен есеп айырысу негізінен тұйық және еркін айырбастанатын валюта арқылы жүргізіледі. 2014 жылғы мәліметтер бойынша, облыс көлемінде жүргізілген экспорт-импорттың сауда операцияларының 90%-дан астамы еркін валютамен, оның ішінде АҚШ доллары арқылы есеп айырыскан.

2014 жылдың қарашасында Қызылорда облысының Кеден одағы елдерімен өзара саудасы 63176,2 мың АҚШ долларын құрады, немесе 2013 жылғы қарашаға қарағанда 19,7%-ға азайды, оның ішінде экспорт 6460,9 мың АҚШ доллар (8,9%-ға азайды), импорт – 56715,3 мың АҚШ доллар (20,8%-ға төмен) (кесте 3).

Кесте 3. Кеден одағының елдері бойынша Қызылорда облысының өзара саудасының негізгі көрсеткіштері

мың АҚШ доллары

Кеден одағы елдерінің атауы	Тауар айналымы		Экспорт		Импорт	
	барлығы	тауар айналымының жалпы көлеміндегі елдің үлес салмагы	барлығы	тауар айналымының жалпы көлеміндегі елдің үлес салмагы	барлығы	Тауар айналымының жалпы көлеміндегі елдің үлес салмагы
Барлығы	63 176,2	100,0	6 460,9	100,0	56 715,3	100,0
соның ішінде						
Беларусь	919,3	1,5			919,3	1,6
Ресей	62 256,9	98,5	6 460,9	100,0	55 796,0	98,4

Өнірде орналасқан пайдалы қазбалар мен инфрақұрылымдық мүмкіндіктер экспорттың әлеуетті бірнеше топтарға беліп қарастыруға жол ашады.

Бірінші топқа табиғи ресурстар мен пайдалы қазбалардың кен орындарын жатқызуға болады, олардың бәсекеге қабілеттілігі жоғары, соңдықтан сыртқы экономикалық қызметті дамытуда колдануға болады. Бұл топтың құраушыларын жалға беруге, әлемдік рынокқа шығаруға болады, сонымен бірге, нақты белгіленген материалдық-заттай бейнесі бар.

Салалық белгісі бойынша экспорттың әлеует қазір және болашақта халық шаруашылығының шет елдерге шығарған өнімдерінің сипатына қарай анықталады. Іс жүзінде статистика бойынша белгіленетін ірі 20 тауарлық шеп бойынша өнір аумағында 17 түрі, импорт бойынша 21-ден 19 түрі шоғырланған

Облыста ауыл шаруашылығын жүргізуге тиімді жағдайлар қалыптасқанымен, өнір мал және өсімдік майларын экспорттауға қатыспайды.

Бұл туралы түсті және бағалы металлдардың өндірісінде айтуға болады.

Экспорттың әлеуеттің екінші құрамадас белігі – әлемдік рыноктың ассортименті мен сапасына жауап бере алатын өндірістік корлар.

2014 жылы өндірістің өсуі республиканың 10 өнірінде байқалды, Қызылорда облысында өндіріс көлемі өткен жылдың деңгейіне сәйкес келеді. Төмендеу Батыс Қазақстан, Жамбыл, Қостанай, Павлодар және Шығыс Қазақстан облыстарында тіркелді [3].

Кесте 4. Қазақстан өнірлеріндегі өнеркәсіптік өнім өндірісінің көлемі, 2014ж.

	Өнеркәсіптік өнім (тауар, қызмет) өндірісінің көлемі, млн. теңге	Өнеркәсіптік өнімнің респубикалық көлеміндегі өнірлердің үлес салмағы, %-бен
ҚазақстанРеспубликасы	4 515 737	100,0
Ақмола	90 834	2,0
Ақтөбе	313 360	6,9
Алматы	151 414	3,4
Атырау	1 026 045	22,7
БатысҚазақстан	372 048	8,2
Жамбыл	83 340	1,9
Қарағанды	413 554	9,2
Қостанай	146 273	3,2
Қызылорда	211 539	4,7
Манғыстау	524 367	11,6
ОңтүстікҚазақстан	187 203	4,2
Павлодар	322 427	7,1
СолтүстікҚазақстан	51 597	1,2
ШығысҚазақстан	326 138	7,2
Астана қаласы	82 830	1,8
Алматы қаласы	212 767	4,2

Экспорттық әлеуеттің үшінші белгі – енбек реурстары. Өнірде экономикалық тұрғыдан белсенді тұрғындардың үлесі – 70 пайыздан асуы тиіс (кесте 5).

Кесте 5. Өнірдегі экономикалық тұрғыдан белсенді және енжар халық саны

	2014 ж.	Үлесі, %
Экономикалық тұрғыдан белсенді халық, мың адам	362,0	72,1
Жұмыспен қамтылған халық	343,9	95
Жалдамалы қызметкерлер	227,9	62,9
Өзбетінше жұмыспен қамтылғандар	116,0	37,1
Жұмыссыздар	18,1	5,0
Экономикалық тұрғыдан ен жархалық	146,4	27,9

Экспорттық әлеуеттің төртінші бөлігіне жоғары жетістіктерге қол жеткізген ғылым және білім мекемелері жатқызылады. Бүтінде өнірімізде зерттеулер мен әзірлемелерді орындастын ұйымдардың саны – 6; олардағы персонал саны – 208 адамдың құраган.

Сонымен бірге, мұнай-газ кешенінің нысандары Қызылорда қаласының құрылымына енетіндігін атап өту керек. Соңдықтан да, өнірде жүргізілетін барлық экспорттық өнімдердің 95 пайызы Қызылорда қаласының үлесіне тиесілі. Бұл экспорттық әлеуеттің аудандар бойынша орналасу тенденцияларынан көрсетеді, яғни аудандардың әлеуметтік-экономикалық даму тенденцияларынан де дәлелдейді.

Өнірде туризмді дамыту қолға алынуда. Мақсаты - Қызылорда облысының экономикасына және аймақ дамуына үлес қосатын, туристік қызметтің есіміне ықпал ететін, адамзат деңсаулығын сақтап, қалпына келтіруге бағытталған және оның еңбекке қабілеттілігін арттыратын, халықаралық стандартқа сәйкес келетін тиімді бәсекеге қабілетті туристік кешенді қалыптастыру болып табылады. Саланы дамыту үшін басты бағыттар ретінде: Байқоңыр кешені, Коркыт ата мемориалдық кешені (Кармақшы ауданы), Қамыстыбас көлі және Арап тенізі, «Қамыстыбас» демалыс аймағын» құру (Арап ауданы), Теликөл, Қанкожа көлі (Шиелі ауданы), Қаратая тау жотасындағы және «Жаңақорған» санаториясындағы балшықпен және сүмен емдеу (Жаңақорған ауданы) таңдалып отыр[4].

Қызылорда учаскесіндегі археологиялық, архитектуралық, қала құрылышы мен монументтік өнердің тарихи ескерткіштер кешенін көрсететін Ұлы Жібек жолы, сонымен катар, астана болған төрт тарихи есікі қаланың кираган үйінділері: Шірік-Рабат (кемінде мыңжылдық көлемінде сақ көсемдерінің бұрынғы резиденциясы), Жанкент (оғыздардың астанасы), Сығанак (ұлы қыпшақ империясының астанасы), 1817 жылы негізі қаланған Қызылорда қаласы (Қазақ ССР-нің тұнғыш астанасы).

Түркі әлемінің діні және интеллектуалдық орталығын құру және осы жерде «Коркыт және Ұлы дала сазы» этнофестивальдерін өткізу үшін Сырдария өзенінің жағалуындағы ежелгі философ-абызшы Коркыт-Атаға арналған тарихи кешенді көңейту және қайта жөндеуден өткізу көзделуде.

«ЭКСПО-2017» Халықаралық көрменің қонақтары және қатысушылары үшін «Байқоңыр» кешенінің туристік әлеуетін пайдалану жоспарланған.

Бүгінде жалпы өнірлік өнім құрылымындағы туризмнің үлесі – 0,3 пайызды құрады.

Жоғарыда аталғандармен катар, өнірдің экспорттық әлеуетінің дамуы мен жүзеге асырылуында жағымсыз тенденцияларды да атап көрсету керек. Олардың қатарында:

- өнір әлеуетінің сыртқы экономикалық қызметке қатысу деңгейінің біржактылығы (негізінен шикі мұнай өндірісі арқылы);
- өнір өндірушілерінің әлемдік рынокқа тікелей шығу дәрежесінің төмөндігі;
- әлемдік рыноктарға шыгарылатын тауар түрлерінің шектеулі ассортименті;
- облыстың сыртқы сауда айналымы және экспортты құрылымының жетілдірілмеуі.

ӘДЕБИЕТ

- [1] Қазақстан өнірлері. Статистикалық жинақ. Астана, 2014.
- [2] Қызылорда облысының әлеуметтік-экономикалық дамуы. Статистикалық жинақ. Қызылорда, 2014.
- [3] Промышленность Казахстана и его регионов за 2009-2014 гг.: Статистический сборник. Астана, 2014.
- [4] Қызылорда облысының 2020 жылға дейінгі әлеуметтік-экономикалық даму стратегиясы. Қызылорда, 2012.

REFERENCES

- [1] Regions of Kazakhstan. Statistical collection. Astana, 2014.
- [2] Social and economic development of Kyzylordinsky area. Statistical collection. Kyzylorda, 2014.
- [3] The industry of Kazakhstan and its regions for 2009-2014: Statistical collection. Astana, 2014.
- [4] Strategy of social and economic development of Kyzylorda area till 2020. Kyzylorda, 2014.

УДК339.564 (574.54)

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ЭКСПОРТНОГО ПОТЕНЦИАЛА РЕГИОНА

А.Ш.Абдимомынова, А.Б.Темирова

abdim.alma@mail.ru bolat39@mail.ru

Кызылординский государственный университет им.Коркыт Ата, г.Кызылорда, Республика Казахстан
АО «Финансовая академия», г.Астана, Республика Казахстан

Ключевые слова: экспортный потенциал, внешнеторговый оборот, экспортно-импортные операции, мировой рынок.

Аннотация. В статье рассматриваются особенности формирования и факторы развития экспортного потенциала региона. Проведен анализ современного состояния внешнеторгового оборота Кызылординской области. На основе полезных ископаемых и инфраструктурных возможностей региона охарактеризованы основные составляющие экспортного потенциала. Выявлены проблемы и перспективы развития экспортного потенциала региона.

Поступила 27.07.2015 г.